

**МУЗИЧНА ОСВІТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ
(кінець XIX – початок XX ст.)**

life and further development of mass sports. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan of November 1, 2018]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uzbekystan...za.../30928629.html>. [in Ukrainian].

16. Sanitarnyi rehlyament dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity, zatverdzhenni nakazom MOZ Ukrainy №2205 vid 25.09.2020 r. [Sanitary regulations for general secondary education institutions, approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine]. No. 2205 from 25.09.2020]. [in Ukrainian].

17. Skrypchenko, N., Savchenko, O.Ia. & Voloshyna, N.I. (1995). Chytanka 4/3 klasy dlia chotyryrich. pochat. shk. [Reader 4/3 classes for

four-year primary school]. 4th ed., Reworked. Kyiv, 364 p. [in Ukrainian].

18. Sukhomlynskyi, V. (1978). Batkivska pedahohika [Parental pedagogy]. Kyiv, 263 p. [in Ukrainian].

19. Filipenko, I. (2009). Buty zdorovym – modno [Being healthy is fashionable]. *School world*. No.42. pp.7–9. [in Ukrainian].

20. Shcherban, M. (2010). Pedahohichni osnovy pravovoi kultury vchytelia i kerivnyka navchalnoho zakladu [Pedagogical bases of legal culture of the teacher and the head of educational institution]. *Pedagogical culture of the teacher: textbook*. Kyiv, pp. 90–115. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.10.2020

УДК 78:373.5 (477.64)

DOI:

*Вікторія Мітлицька, кандидат мистецтвознавства, професор
Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки*

**МУЗИЧНА ОСВІТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ
(кінець XIX – початок XX ст.)**

У статті проаналізовано становлення музичної освіти у Бердянському, Мелітопольському й Олександрівському повітах, що відповідають нинішньому уявленню про Запорізький край. Виокремлено один із освітніх сегментів регіону – загальноосвітні заклади, що становили вагомий складову сукупного музично-освітнього “продукту”. Виявлено особливості музичної освіти в цих закладах. Встановлено аналогію певних типів концертів за участю учнів з концертами у столичних містах. Зроблено висновок про домінування у музично-освітньому процесі повітових середніх шкіл хорової форми з епізодичним вкрапленням інструментально-виконавської форми.

Ключові слова: музична освіта; початкові школи; середні освітні заклади; Запорізький край; хоровий спів, інструментальне виконавство.

Лит. 19.

*Viktoriya Mitlytska, Ph.D.(Study of Art), Professor of the Piano Department
Dnipro Mykhaylo Hlinka Academy of Music*

**MUSIC EDUCATION IN THE GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF
ZAPORIZHZHYA REGION (late 19th – early 20th century)**

The article systematizes and analyzes the formation of music education in Berdyansk, Melitopol and Alexander counties, which were part of Katerynoslav and Tavriya provinces. These counties territories did not then form a single administrative unit. Their combination corresponds to our current idea of Zaporizhzhya region. Moderate rates of industrial development, agricultural production and remoteness from the provincial centers (Katerynoslav and Simferopol) have determined the peculiarities of the formation of music education in this region. Here music education, as an integral part of general education, developed in the county secondary schools. However, only primary schools en masse enrolled students. There were about a hundred of them in Oleksandrivsk County. The primary school rate was higher in the settlements of Mennonites and German colonists in Melitopol and Berdyansk countries. There were eight, five and three secondary schools in these counties, respectively. Common features are characteristic of the secondary schools' educational process. It is the study of church singing, the basics of music literacy and the school choirs' organization in primary schools. The functioning of orchestras and instrumental ensembles was a unifying factor in music education in county secondary schools. Participation in cultural events, city celebrations and concerts was defined as the most common forms of the level music knowledge and instrumental playing manifestation' skills of the secondary educational institutions' pupils in the region. The similarity of concerts with the students participation' certain types is established on the factual material basis in the provincial music-educational practice. On the factual basis in the provincial educational music practice, the certain analogy of concerts' types with the students' participation and concerts in the capitals is established. This corresponded to the

O. Shabshayevich concert typology proposed, which was spreading in the Russian state at that time. District gymnasiums music education forms were generalize. The extracurricular activities' form was identified as dominant. The conclusion is made about the reflection of the music training secondary schools' results in the educational activities types and about the choral form' dominance in the music-educational process with interspersed instrumental-performing form.

Keywords: music education; primary schools; secondary educational institutions; Zaporizhzhya region; choir singing; instrumental performance.

Постановка проблеми. Процеси сучасного стану культури суспільства і духовного відродження українського народу зумовили зацікавленість науковців питаннями розвитку національного музичного мистецтва. У цій галузі більш вивченою є музична історія столичних міст і значних культурно-історичних центрів. Українська історіографія щодо музичного життя невеликих провінційних міст й окремих регіонів розроблена недостатньо. Така ситуація склалася через недооцінку значення регіональних культурних процесів, а також неврахування їх впливу на загальноукраїнський мистецький процес.

Музичне життя провінційних містечок тісно пов'язане з музичною культурою великих історичних центрів і творчим шляхом багатьох видатних митців. Зв'язки культурно-історичних центрів і невеликих міст полягають у спільності художньо-мистецьких процесів, в яких досить вагоме місце посідають музично-освітні проблеми. Недостатня вивченість прояву цього аспекту в Запорізькому регіоні спричинила звернення до означеної проблеми.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Особливості становлення музичної освіти як частини регіонального мистецького простору досліджували Т. Кіреєва (Донеччина) [6], Г. Локощенко (Сумщина) [9], О. Якимчук (Луганщина) [19]. Питання розвитку форм музичної освіти в окремих історичних центрах України цікавили О. Коренюк [7], Л. Мазепу [10], в масштабах України – К. Шамаєву [18]. Певних тенденцій становлення музичної освіти безпосередньо в Бердянську, Мелітопольському та Олександрівському повітах, але під власним кутом розгляду, торкнулися О. Антоненко [3], Т. Мартинюк [11].

Мета статті – проаналізувати становлення музичної освіти Запорізького регіону впродовж останньої чверті XIX – першого 20-ліття XX ст.

Виклад основного матеріалу. Запорізький край на останню чверть XIX ст. не був єдиним адміністративним утворенням. Території трьох досліджуваних повітів (Бердянського, Мелітопольського та Олександрівського) відповідають уявленню про сучасний Запорізький край. На той час вони входили до складу двох губерній:

Катеринославської (Олександрівський повіт) і Таврійської (Бердянський і Мелітопольський повіти).

Бурхливий розвиток промисловості в Росії досить м'яко позначився на життєвому укладі вказаних повітів через їх остаточну сформованість лише на середину XIX ст. Основні заняття місцевих жителів – ведення сільського господарства, риболовство, птахофермерство. Олександрівський повіт вирізнявся як промислово більш розвинений. Тут налічувалися десятки фабрик, заводів із виробництва знарядь і землеробських машин, цегли, млинів тощо.

Крім помірних темпів капіталістичного розвитку, музично-освітнє життя трьох повітів позначене деякою відособленістю й інертністю, спричиненими рівновіддаленістю від губернських центрів – Катеринослава і Сімферополя.

Розглянемо загальноосвітній вектор розвитку музичної освіти вказаних трьох повітів. Наприкінці XIX ст. тут функціонували переважно початкові загальноосвітні школи. В Олександрівському повіті їх налічувалось біля 100. Набагато більше початкових шкіл існувало в менонітських та німецьких поселеннях Мелітопольського повіту – 151, Бердянського – 174. Загалом у трьох повітах функціонувало 16 середніх закладів освіти, половина з них функціонувала в Олександрівському повіті.

У згаданих трьох повітах становлення загальної освіти (й музичної у тому числі) відбувалося у закладах, підпорядкованих різним відомствам. Так, міністерськими й народними школами опікувалося Міністерство народної освіти, земськими навчальними закладами – земства; церковно-парафіяльними школами і школами грамотності – Святіший Синод. Проте освітній процес у всіх цих закладах освіти мав спільні риси. Спільним для них було вивчення церковного співу, основ музичної грамоти й організація шкільних хорів.

У процесі вивчення музичних дисциплін певні відмінності спостерігалися у початкових світських закладах і початкових церковних школах. У церковних школах церковний спів був обов'язковою дисципліною, у світських – додатковою. На відміну від церковних, у світських школах оволодівали ще і світським хоровим та

сольним співом. Враховуючи значне поширення початкових шкіл (і світських, і церковних) на території вказаних повітів й охопленій учнівський контингент, їх внесок у поширення музичної грамотності серед населення краю був досить вагомим.

З боку Міністерства народної освіти й інших органів місцевого управління проводилася підтримка підпорядкованих їм освітніх закладів. Це стосувалося контролю й удосконалення змісту навчання, кадрового забезпечення, умов функціонування та фінансування. Усе це ставало предметом обговорення на земських зборах Бердянського й Мелітопольського повітів. Багато уваги приділялось поповненню шкільних бібліотечних фондів навчальними посібниками й музичними підручниками [5; 16]. Питання придбання підручників скрипкової гри, самих скрипок, струн, камертонів обговорювались на засіданнях Земських зборів Олександрівського і Мелітопольського повітів [4; 5].

Загальнодержавною освітньою практикою XIX ст. було надання середніми навчальними закладами (гімназії, комерційні, реальні та інші професійні училища) можливості оволодіти учням не тільки хоровим і сольним співом, а й основами гри на музичних інструментах. Враховуючи обов'язковість основних освітніх принципів по всій державі, закономірно, що вони реалізовувалися і в повітах краю. Історичні джерела окреслюють стан освітньої галузі трьох повітових міст, але більше фактів маємо щодо стану освіти в Олександрівську.

Архівні документи вказують не тільки на організацію хорів та оркестрів у середніх закладах освіти досліджуваних повітів, а й на учнівські прилюдні виступи. Для цього вихованці мали володіти певними навичками гри на музичних інструментах. Можливості, що надавались окремим закладом у цьому напрямі, знаходили відображення у їх статутах. Зокрема, у статуті Олександрівського комерційного училища зазначалось, що, крім обов'язкових дисциплін, “Англійська мова, ... танці, спів і музика викладаються бажаним як необов'язкові предмети, за окрему плату” [15, 3]. Результат опанування навичками гри на музичних інструментах проявлявся у виступах оркестрів та інструментальних ансамблів: у вечорах, концертах, виставах, антрактах, де виконувалися окремі номери з опер. Участь у шкільних та міських культурних заходах – найпоширеніша форма прояву набутих школярами музичних знань і вмій. Громадська спільнота і батьки вихованців загальноосвітніх закладів були переконані, що

музичні заняття й особиста участь школярів у концертах є важливою частиною естетичного виховання [4, 300–301].

У повітах Запорізького краю концертні заходи за участю учнів були досить різноманітними і вкладалися узагальнену О. Шабшаєвич картину концертного життя Російської держави XIX ст. [17, 11–12]. Просвітницька діяльність середніх освітніх закладів у провінції відображала деякі з концертних типів, поширених на той час у столичних містах. В освітніх закладах Запорізького регіону влаштовувались такі типи концертів: суто учнівські, збірні, синтетичні, благочинні, концерти-вшанування пам'яті діячів мистецтва тощо.

Найбільш поширеними серед населення трьох повітів краю були концерти збірні та синтетичні, де поєднувались музична, літературна і драматична частини. Прикладом синтетичного типу може слугувати учнівський концерт Олександрівського комерційного училища 1916 р. Ознаки синтетичності цього заходу виявлялись у поєднанні двох відділень: музичного і драматичного. У першому відділенні виступили хор, оркестр, ансамбль мандоліністів, солісти-співаки; у другому – показано дві п'єси російського прозаїка Є. Анічкова “Ведмідь” та “За записною книжкою” [1, 4].

Досить розповсюдженими у повітах краю були і благодійні концерти. Благочинність стосувалась різних категорій нужденних. Наприклад, згаданий концерт у міському комерційному училищі Олександрівська влаштовано на користь мало забезпеченим студентам, а виставу в комерційному училищі Мелітополя підготовлено для допомоги сім'ям військових запасу [8, 4].

Рівномірно поширений по території всіх повітів був тип концерту за участю учнів – концерт-звіт або щорічний звітний акт. Зокрема, 1904 р. відбувся концерт-звіт жіночої гімназії в Олександрівську. В концерті прозвучали хорові твори Ф. Абта, Г. Пфайля, інструментальні п'єси західноєвропейських композиторів: Угорський марш Г. Волленгаупта, балетна музика Л. Деліба в перекладі для фортепіано, ноктюрни Ф. Шопена [13, 89]. Спроможність гімназистів виступати в жанрі сольного фортепіанного виконавства з творами високої художньої цінності свідчила про регулярність музичних занять і професійний підхід у наданні музичної підготовки в повітових середніх закладах освіти.

Часто у повітах Запорізького краю проводилися концерти-вшанування пам'яті поетів, діячів культури. У таких шкільних заходах теж відображалася здатність учнів публічно

виконувати інструментальні твори. Відомо, що концерти в жіночій гімназії та комерційному училищі Олександрівська 1904 р. та 1916 р. було приурочено вшануванню пам'яті поета В. Жуковського [1, 4; 13, 86]. Автор замітки відзначав успішний виступ оркестру мандоліністів комерційного училища під керівництвом О. Федоренка, вчителя гри на духових інструментах [1, 4]. Фортепіанну гру в цьому закладі викладали Г. Бакланова, скрипку – А. Данцигер [15, 24].

Прилюдне виконання учнями хорових, вокальних, оркестрових творів базувалося на широких можливостях закладу в оволодінні музично-теоретичними знаннями і навичками гри на різних музичних інструментах. Тож у закладах регіону працювали фахівці, здатні створювати інструментальні колективи і забезпечувати гідний рівень музично-освітньої підготовки учнів, виконавської культури учнівського загалу. Освітня діяльність цього училища разом з іншими повітовими середніми навчальними закладами складала суттєву частку у процесі поширення інструментально-виконавського мистецтва краю.

У щорічних звітах освітніх закладів містилася інформація щодо особливостей поширення мистецьких знань. Зокрема, в Олександрівській жіночій гімназії велось викладання цілого мистецького комплексу. Знайомство з основами живопису тут поєднувалось із вивченням співу та методики його викладання [13, 80–81]. Особливість організації музично-освітнього процесу цієї гімназії – пріоритетність положення музичних дисциплін, що мала вияв у наявності двох посад вчителів співу (у підготовчих та в основних класах) [там само]. Завдяки такому підходу школярі отримували збалансовану академічну освіту, невід'ємною частиною якої була музична підготовка.

В освітній практиці краю початку XX ст. проявлялася тенденція підготовки місцевими закладами спеціалістів для задоволення музично-освітніх потреб. Важливо, що виховання фахівців здійснювалось коштом земств. Катеринославська земська управа виділяла стипендії для навчання представників від різних повітів у вчительських семінаріях. Так, 1904 р. серед інших повітів Катеринославської губернії від Олександрівського повіту для навчання у Преславській вчительській семінарії направлено двох стипендіатів [14, 92]. Тож у регіоні стає поширеною практика опікування земств місцевих закладів освіти у забезпеченні фахівцями у галузі музичного мистецтва.

Форми музичної освіти в гімназіях краю зафіксовані архівними джерелами. Музична освіта, як правило, здійснювалася у формі

позакласних занять. Результат і рівень музичної підготовки проявлявся у видах просвітницької роботи: літературно-вокальних вечорах, музичних ранках, концертах, драматичних виставах. Позакласна робота гімназистів чітко регламентувалась: частіше музичні заняття проводили 2–3 рази на тиждень. Розмір оплати за навчання на музичних інструментах навіть в межах одного закладу відрізнявся в залежності від виду інструменту: заняття на фортепіано коштували 3 карбованці на місяць; на скрипці, мандоліні, балалайці – 2,5 карбованця; заняття на духових інструментах взагалі були безкоштовні [15, 26].

З часом перелік музичних дисциплін, що вивчалися учнями середніх повітових закладів, розширювався: крім фортепіано та скрипки, учні активно опановували гру на фісгармонії, мандоліні, балалайці, духових інструментах. Усі діти вивчали музичну грамоту, сольний і хоровий спів. Музичні заняття мали дати "... поняття про правильне-природне виконання творів" [12, 558]. Незважаючи на відсутність освітніх програм позакласних занять, мета – "... утворити з них [вихованців. – В. М.] ... хороших, досвідчених шанувальниць музики" [там само] – підкреслює просвітницький характер музичної підготовки і широке охоплення дітей шкільного віку. Це підкріплено статистичними даними: із 200 учнів комерційного училища в 1904–1905 н.р. хоровий спів освоювала третина учнів закладу – 32,5 %, гру на різних музичних інструментах опановувало більше чверті вихованців – 26,2 % [15, 26].

До освітнього рівня закладів середньої освіти прирівнювались вчительські семінарії. У Запорізькому регіоні вони функціонували в Олександрівському та Преслав'ї Бердянському повіті. Завдяки діяльності цих двох учительських семінарій поширення знань серед повітового населення відбувалось у значних для провінції масштабах. Програма Преславської семінарії включала вивчення хорового співу, основ теорії музики, гру на музичних інструментах (скрипці). Привертає увагу кількість щотижневих навчальних годин, що відводились на вивчення музики – 8 годин [11, 104–105]. Значимість діяльності місцевих вчительських семінарій полягає у великій кількості підготованих фахівців, у культивуванні у повітах Запорізького краю інструментальної музики.

Загальну картину становлення музичної освіти у повітах краю на початок XX ст. доповнювали заклади освіти національних громад, літні курси підвищення кваліфікації вчителів у Бердянську, Гуляй-Полі [11, 106]. Училища в селищах Орлівка,

Ней-Гальбштадт, Гнаденталь готували вчительські кадри для менонітських громад, Пришибське головне училище – для німецьких колоністів. Курси продовжували лінію на отримання музичної освіти засобами хорового співу. Курсисти вивчали спів по нотах, теорію музики, методику викладання хорового співу. Тож діяльність вчительських семінарій, педагогічних курсів, училищ національних громад пожвавила музично-освітні процеси у регіоні.

У досліджуваних повітах Запорізького краю передумови становлення професійної музичної освіти виникли наприкінці XIX – початку XX ст. Суттєву частину цих передумов складала діяльність загальноосвітніх закладів. Їх значення полягало у наданні широкому колу дітей початкових музичних знань і навичок хорового співу. Внесок закладів середньої освіти полягав ще й у вихованні музично-інструментальних навичок. Учнівські концерти повітових закладів свідчили про непоганий рівень музичної підготовки їх вихованців. Мистецтво, пізнане через власну практику, дієво впливає на формування особистої прихильності до музичного мистецтва й піднесення загальної музичної культури провінційного населення. Музично-освітня діяльність повітових загальноосвітніх закладів мала свої особливості: здійснювалася у публічних заходах у межах освітньої діяльності самих закладів. Учнівські концертні виступи мали просвітницьке значення і відігравали роль передумов у становленні систематизованої музичної освіти у трьох досліджуваних повітах.

Перспектива продовження цього дослідження полягає у вивченні особливостей процесу становлення й розвитку музичної освіти в інших регіонах південно-східної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровские отклики. Александровск, 1916. № 677. 9 декабря.
2. Александровские отклики. Александровск, 1916. № 691. 25 декабря.
3. Антоненко О.М. Культурне життя Мелітополя початку XX століття: панорама та провідні тенденції. *Мистецтвознавчі записки*. 2015. Вип. 28. С. 118–121.
4. Журналы Александровского уездного земского собрания XXVII очередной сессии 1892 г. Александровск: Б. Я. Штерн, 1893. 305 с.
5. Журналы Мелитопольского уездного чрезвычайного земского собрания за 1867 г. Симферополь: С. Спиро, 1867. 214 с.
6. Киреева Т.И. Донбасс: культура и искусство:

моногр. Донецк: Донеччина, 1999. 304 с.

7. Коренюк О.Г. Из истории музыкального образования в Киеве (XIX – начало XX ст.): автореф. дис. ...канд. искусств. Киев, 1991. 264 с.

8. Крымский вестник. Севастополь, 1916. №18. 20 января.

9. Локощенко Г. Д. Музыкальная жизнь Сумщины (середина XVIII – 80-е гг. XX века): автореф. дис. ...канд. искусств. Киевская государственная консерватория им. П.И. Чайковского/ Киев, 1991. 24 с.

10. Мазепа Л. З. Развитие музыкального образования во Львове (XV – XX ст.): автореф. дис. ...канд. искусств. Московская государственная консерватория. Москва, 1986. 24 с.

11. Мартинюк Т. В. Историко-теоретичні аспекти взаємовідношень географічного і соціокультурного чинників в явищі регіональної музичної культури (на прикладі Північного Приазов'я XIX – XX століть): дис. ...д-ра мист.: 17.00.01. Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського. Київ, 2003. 42 с.

12. Музыка в провинции. Екатеринослав. *Русская музыкальная газета*. С.-Петербург, 1900. №21-22.

13. Отчёт Александровской городской женской гимназии за 1903–1904 уч.г. Александровск, 1904. 101 с.

14. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1904 год: Народное образование. Екатеринослав, 1905. 195 с.

15. Отчёт о состоянии Александровского городского коммерческого училища имени Статс-Секретаря С. Ю. Витте. Александровск: Лавут, 1906. 70 с.

16. Постановления Бердянского уездного очередного земского собрания, созыва с 29 сент. по 8 окт. 1872 г. Бердянск: Э. Килиус и К., 1873. 345 с.

17. Шабшаевич Е. М. Музыкальная жизнь Москвы XIX столетия и ее отражение в концертной фортепианной практике: автореф. дис. ...д-ра искусств. Московская государственная консерватория им. П. И. Чайковского Москва, 2012. 55 с.

18. Шамаева К. И. Музыкальное образование на Украине в первой половине XIX века. Киев, 1992. 187 с.

19. Якимчук О.М. Становлення музичного життя Луганщини першої половини XX століття: виконавство, театральнo-концертна діяльність, педагогічні школи : автореф. дис. ...канд. мист.: 17.00.03. Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2010. 19 с.

REFERENCES

1. Aleksandrovskie otkliki (1916). [Alexandrovsk responses]. Alexandrovsk. No.677. December 9. [in Russian].
2. Aleksandrovskie otkliki (1916). [Alexandrovsk responses]. Alexandrovsk. No.691. December 25. [in Russian].
3. Antonenko, O.M. (2015). Kulturne zhyttia Melitopolia pochatku 20 stolittia: panorama ta providni tendentsii [Melitopol Cultural Life in the early of 20th century: panorama and leading trends]. *Art notes*. Vol.28. pp. 118–121. [in Ukrainian].
4. Zhurnaly Aleksandrovskogo uezdnogo zemskogo sobraniya 27 ocherednoj sessii 1892 g. (1893). [Journals of Aleksandrovsk district zemstvo assembly of the 27th regular session in 1892]. Alexandrovsk, 305 p. [in Russian].
5. Zhurnaly Melitopolskogo uezdnogo chrezvychajnog zemskogo sobraniya za 1867 g. (1867). [Journals of Melitopol County Extraordinary Zemsky Assembly for 1867]. Simferopol, 214 p. [in Russian].
6. Kireeva, T. I. (1999). Donbass: kultura i iskusstvo [Donbass: culture and art]. Donetsk, 304 p. [in Russian].
7. Korenyuk, O. G. (1991). Iz istorii muzykalnogo obrazovaniya v Kieve (19 – nachalo 20 st.) [From the history of music education in Kiev (19th – early 20th centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev, 264 p. [in Russian].
8. Krymskij vestnik (1916). [Crimean Bulletin]. Sevastopol, No.18. January 20. [in Russian].
9. Lokoshchenko, G. D. (1991). Muzykalnaya zhizn Sumshchiny (seredina 18 – 80-e gg. 20 veka) [Music life of Sumy region (mid-18th – 80s of the 20th century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev, 24 p. [in Russian].
10. Mazepa, L. Z. (1986). Razvitie muzykalnogo obrazovaniya vo Lvove (15 – 20 st.) [Development of music education in Lviv (15th – 20th centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow state conservatory. Moscow, 24 p. [in Russian].
11. Martyniuk, T. V. (2003). Istoryko-teoretychni aspekty vzaiemovidnoshen heohrafichnogo i sotsiokulturnogo chynnykiv v yavlyshchi rehionalnoi muzychnoi kultury (na prykladi Pivnichnogo Pryazovia 19 – 20 stolit) [Historical and theoretical aspects of relations between geographic and social-cultural officials in the phenomenon of regional music culture (in the application of the Northern Azov of the 19th – 20th centuries)]. *Doctor's thesis*. Kyiv, 42 p. [in Ukrainian].
12. Muzyka v provincii. Ekaterinoslav (1900). [Music in the province. Yekaterinoslav]. Russian Music Newspaper. Saint Peterburg. No.21–22. [in Russian].
13. Otchyot Aleksandrovskoj gorodskoj zhenskoj gimnazii za 1903-1904 uch.g. (1904). [Report of Alexandrovsk city women's gymnasium for 1903–1904]. Alexandrovsk, 101 p. [in Russian].
14. Otchet Ekaterinoslavskoj gubernskoj zemskoj upravly za 1904 god: Narodnoe obrazovanie. (1905). [Report of Yekaterinoslav provincial government administration for 1904: People's Education]. Yekaterinoslav, 195 p. [in Russian].
15. Otchyot o sostoyanii Aleksandrovskogo gorodskogo kommercheskogo uchilishcha imeni Stas-Sekretarya S.Yu. Vitte (1906). [Report on the Stas-secretary S. Yu. Witte Alexandrovsk city commercial school' state for 1904–1905]. Alexandrovsk, 70 p. [in Russian].
16. Postanovleniya Berdyanskogo uezdnogo ocherednog zemskogo sobraniya, sozyva s 29 sent. po 8 okt. 1872 g. (1873). [Decisions of Berdyansk district regular local government Assembly for 1872]. Berdyansk, 345 p. [in Russian].
17. Shabshaevich, E. M. (2012). Muzykalnaya zhizn Moskvyy XIX stoletiya i ee otrazhenie v koncertnoj fortepiannoj praktike [Moscow music life in the 19th century and its reflection in concert piano practice]. *Doctor's thesis*. Moscow, 55 p. [in Russian].
18. Shamaeva, K. I. (1992). Muzykalnoe obrazovanie na Ukraine v pervoj polovine 19 veka [Music education in Ukraine in the first half of the 19th century]. Kiev, 187 p. [in Russian].
19. Yakymchuk, O.M. (2010). Stanovlennia muzychnoho zhyttia Luhanshchyny pershoi polovyny 20 stolittia: vykonavstvo, teatralno-kontsertna diialnist, pedahohichni shkoly [The music life' formation in Luhansk region in the first half of the 20th century: performance, theater and concert activity, teacher schools]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 19 p. [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 19.10.2020

“Будь-яке людське знання починається з інтуїції, переходить до понять і завершується ідеями”.

Іммануїл Кант
німецький філософ

